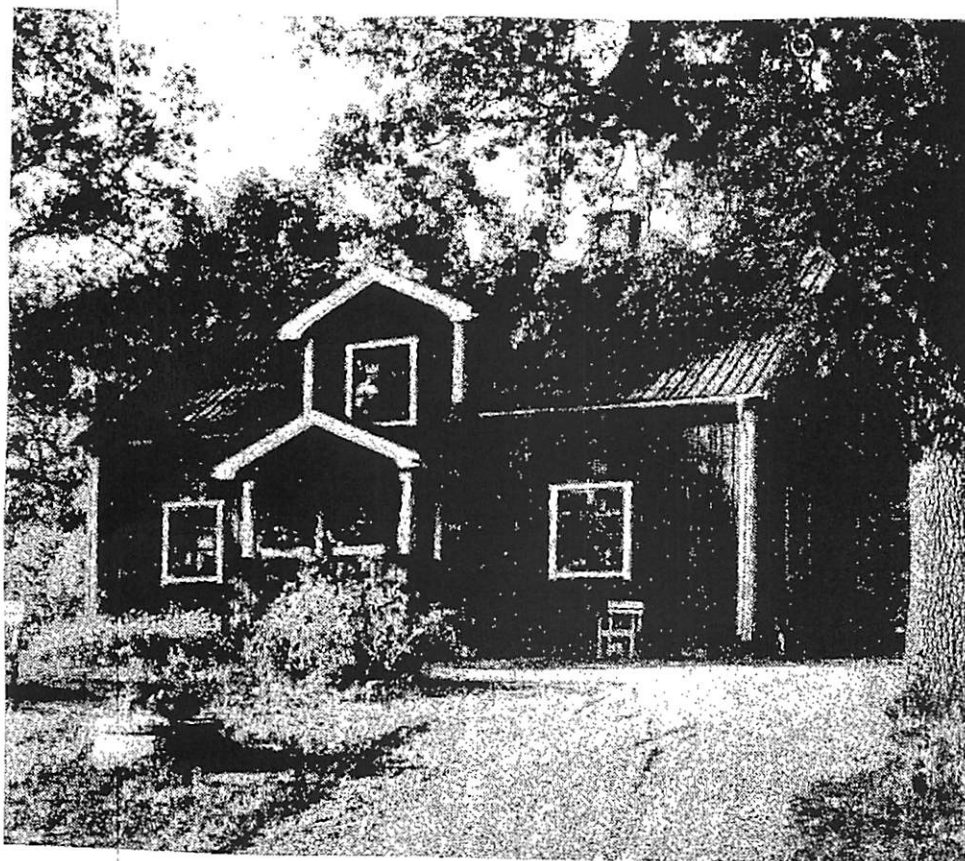

Min mor Agda Millberg, född den 6 april 1885, sa många gånger "jag skulle vilja skriva en hel roman om statarlivet, det vore en önskan för mig men jag har inte råd att köpa papper".

Nu ska jag, hennes dotter Märta Karlsson född Millberg, fullfölja hennes önskan. Mamma dog 1966.

"Nöjet"
Håtunaholm

Foto: E. Tegner

1916 flyttade vi igen, då till Håtunaholm. Å, vilken skolväg. Jag glömmer det aldrig. Ända till Nyborg, där låg småskolan där jag och min bror gick. Där bodde vi i en kåk som flera familjer bodde i. Klädlöss, vägglöss, loppor, ja där fanns allt. Att man inte blev uppäten. O, så hemskt det var. Man riktigt skäms när man tänker på det. Men så var det överallt i statarkåkarna. Och mamma som hade tvättat allt och skurat alla möbler före flyttningen. Den kåken som vi bodde i kallades "Nöjet". Det var ett riktigt nöje att bo där. Jag tänker på den gamle mannen som

bodde uppe på vinden, han var dövstum. Sina lakan, om man kan kalla det så, och andra sängkläder, skakade han ner i trappan när det blev för mycket ohyra. Mamma hade lång kjol av något kraftigt tyg med en plyschkant nertill. Hela trappan var ju full med ohyra och där gick mamma och släpade kjolen i trappan. Vi barn sprang också i trappan. Vi hade ju grejor på vårt vindskontor som det kallades. Vi blev så fulla med ohyra så det går inte att beskriva. Mamma fick värma vatten i köket och tvätta oss och tvätta kläder. O, vad hon fick jobba. Den synen glömmar man inte. Pappa klagade framme vid gården. Då fick mamma och en grannfru order att skura och göra rent hos gubben. Allt bars ut på gården, dom skurade och tvättade, men gubben tyckte inte om det där.

Mamma hade även mjölkningen att sköta. Jag var hemma om dagarna och såg till lillebror för pappa måste halvsula mina kängor innan jag kunde börja skolan. Ja, gud så eländigt det var. Man ryser när man tänker tillbaka.

En sak som har bitit sig fast i minnet, det var när vi såg pappa skrattade för första gången, då tyckte vi ungar att han såg så rolig ut så då skrattade vi åt det. Anledningen var att hembränningen hade lyckats extra bra den här gången. Hembränning förekom överallt, så även i skogarna runt Håtunaholm för där bodde ju folk.

Tänk vad vi blev förvånade när vi fick höra av andra ungar i skolan att dom hade varit ute och gått i någon hage och plockat blommor med sina pappor. En pappa ute och gå med sina ungar kunde vi inte tänka oss, för på kvällar och söndagar måste han ju gå med lien åt korna. Han hade ju mycket att göra han med. Hans paroll var att ungarna fick sköta sig själva. Han var väldigt sträng.

Vi hade nu flyttat inom Håtunaholm till en kåk som hette Ryttaarberget, mamma gick nu och väntade barn igen. En söndagsmorgon sa hon, "nu får du gå och hämta pappa för jag känner mig dålig". "Är du sjuk då", frågade jag. "Ja, jag känner mig inte riktigt bra". Jag trodde inte så mycket på det där, för inte brukade hon vara sjuk, men visst kunde jag hämta pappa. Men när jag kom en bit neråt Håtunaholm träffade jag en skolkamrat som hade fått två nya bollar och där blev jag kvar. Tänk att få hålla i två riktiga gummibollar. Pappa hade väl känt på sig att nånting var på tok för han hade gått hem, och väl var väl det för då var det dags för honom att åka efter barnmorskan. När jag kom hem till sist, fick jag höra barnskrik från kammaren, men jag fick inte gå in. Vi hade en främmande tant hos oss och det verkade ha hänt så mycket medan jag varit borta. "Vem har varit här med den där ungen", frågade jag. "Här finns det väl tillräckligt med ungar ändå". Det var min reaktion. Då öppnade tanten dörren så jag skulle få kika in, och jag sa till mamma: "Var har den där ungen kommit ifrån". "Den hade fröken med sig i väskan", svarade mamma. Tänk vad barn ändå visste litet.

Jag var inte hemma under skollovet på sommaren. Då var jag hos min faster och farbror i Bro och skulle se efter min lilla kusin som var lika gammal som min lillasyster Gulli. Jag hade maten och sen skulle jag få ett par skor när sommaren hade gått och det väntade jag ju på. Visst längtade jag hem och jag grinade många gånger när jag gick och kniade nässla åt deras två grisar. Stora fång med nässla kniade jag och sedan slog faster hett vatten på det i ämbaret. Grisarna var tokiga i det där. Dessutom vallade jag och min lilla kusin kyckligarna så ingen hök eller kråka skulle ta dom, å vad söta dom små pippina var. Jag fick mina kängor när sommaren var slut och det var dags att åka hem. Vad jag längtade att få hålla min lillasyster i knät. När vi åkte hem efter häst på vägen sa min faster: "Du ska tro att jag hade en konstig dröm i natt. Jag drömde att Gulli var död". "Aldrig", sa jag och skrattade. När vi kom hem till Ryttaarberget satt pappa vid köksbordet och såg så moloken ut och

mamma satt på sin vanliga plats i spisen, och hon sa: "Ja, Gulli är borta hon". "Jaså var är hon då", undrade jag. Jag trodde hon var hos någon. "Ja, hon står ute i boden", sa mamma. Då kom min bror. "Vet du om att Gulli är död, sa han, och slog en frivolt på gården. Han var väldigt duktig att hjula. "Kom ska du få se henne", sa han och hjulade iväg till boden och jag efter och där stod en liten vit kista, och där låg hon med en ros i handen. Ett och ett halvt år var hon, å vad söt hon var. Sedan var det inget mer med det. Sedan åkte dom ner till kyrkan med henne. Den lilla flickan hade dött i lunginflammation så dom. Hon var varken självspilling eller syndare, men hon kom inte in i kyrkan. Möjligen var det för att hon inte var döpt. Pappa, mamma, faster och farbror tog henne direkt till graven. Prästen var inte där utan vår fröken i skolan, som var kantor, sjöng en psalm och sedan var begravningen över. Det var i Håtuna kyrka. Jag har varit där och tittat, men den graven finns inte kvar. Skolan låg alldeles intill kyrkan och vi gick över kyrkogården när vi skulle dit och jag kände mig lite märkvärdig över att ha någon anhörig där. Visst saknade vi henne hemma, det var så tomt efter henne. Mamma sa alltid att hon var en gåva för hon kom och hjälpte oss med ransoneringskort den värsta kristiden. Gården hade en del av våra ransoneringskort, vi fick mjöl i stället.

Tänk när vi fick köpa det där amerikanska fläsket som var så fett och salt. Mamma skar tunna skivor av det som vi åt spicket (inte stekt alltså) utan rått. Det var alldeles härsket. Men vi åt det till potatisen. Vi hade det även mellan brödbitarna till matsäck när vi gick i skolan. Man gömde sig bakom kappan i tamburen där vi satt och åt. Vatten var det till, i en hink med en skopa hängande på kanten som alla drack vatten ur. Inte hygieniskt i alla fall.

När någon av statarna blev sjuk, jag tänker speciellt på när spanskan huserade och folk var så sjuka och en hel del dog, då fick man gå ner på kontoret och hämta statartermometern som hängde där. Sen fick man gå dit med den igen och tacka för lånet. Den gick runt bland alla som var sjuka.

När mamma och pappa var nygifta då bodde dom i Bro. Pappa var född där. Han berättade att hans skolgång var ganska dålig. Pappa föddes den 25 april 1877. Skrivningen var mer än dålig. Skriva sitt namn gick bra men resten fick mamma sköta. Det gällde bara att så fort som möjligt börja arbeta. Man undrar inte på att dom blev hårda av sig. Mamma hade virkat och sytt, allt i linne, lakan, örngott och dukar. Hon var jätteduktig i handarbete. Dom bodde i en gammal stuga nära Bro station som hette Klint. Den brann ner. Det var gnistor från tåget som antände. Två barn hade dom och det var knappt dom hann rädda sig. Folk från järnvägen hjälpte dom att kasta ut genom fönstren så mycket av linne och husgeråd som dom vågade innan det var övertänt. Men mamma och pappa fick knappt något tillbaka. Allt försvann.

Sedan fick dom flytta till en annan kåk, pappa arbetade vid Bro gård hos greve Sparre. Självaste grevinnan med sällskapsdam kom på besök till mamma och överlämnade 10 kronor till mamma som hon hade under sin mantilj, en sorts schal. Pengarna skulle hon bara använda till sig och barnen. Det mesta hade ju brunnit upp eller försvunnit. Men klockan var ju 12 och pappa skulle komma hem. Han kom hem, gick och satte sig på sin plats vid bordet och sa till om mat och funderade hur länge han skulle vänta. Han hälsade inte på dom där fina damerna, så dom gick med detsamma. På eftermiddagen kom greven och sökte upp pappa på åkern för att påpeka att han inte hade hälsat på hans gemål och sällskapsdamen. Hon hade ju i alla fall skänkt familjen en hel tia. "Det kan inte fan hålla reda på alla käringar som springer där i kåken", blev svaret. "Ni är en brutal man", sa greven.

Regeln på gårdarna var, att ingen fick spanna ifrån och ta rast förrän fördrängen spänt ifrån. Han var den som alltid körde först ifrån en åker, äng eller skogskörning. När klockan var kvart i tolv spände pappa ifrån, fördrängen vågade inte så länge som greven red runt på åkern. När greven fick se att pappa spände ifrån hästarna och var på väg fram till middagen, kom han

och talade om för pappa att dom hade fördräng på gården och han skulle rätta sig efter honom. "Fördrängens jävla klocka kan man inte rätta sig efter", sa pappa och körde vidare hem. Pappa hade ett häftigt humör, han arbetade hårt, krusade ingen och ändå var han omtyckt av arbetsgivare och kamrater. Han var rättvis och ingen ögontjänare.

Det jag nu ska berätta gäller en annan statare som kom till Stäkets gård. Han hade förut varit kusk på Linnés Hammarby, men nu hamnade han i Stäket hos greve Björnstierna som lagårdskar1 och det var inga sötebrödsdagar. Det var ingen som fick vara med i fackföreningen, greven ansåg inte att han hade någon nytta av fackföreningarna. Men till sist gick han med på det i alla fall. Tidigare hade alla som gått med i facket fått flytta och fått sparken. Stataren som bodde i Grindstugan i Stäket hade fått grevens tillstånd att gräva brunn på tomten. Han fick hjälp av AK-jobbarna med sprängningen. Dom jobbade med vägen. Det var på 30-talet. Allt såg ut att gå bra, men så gick stataren med i facket och ordern kom omedelbart, "stena igen brunnen" och det var bara att lyda. Jag minns en gammal gumma som skötte hönsen på Stäkets gård. Hon berättade för mig när dom hade strejkbrytare där och det visste inte gumman vad de var för folk. Hon mötte greven en dag och då sa hon, "må gud bevara greven för bolskevisser å annat pack". Men greven sa, "bolsjeviker det är folk som vill arbeta det". "Å ä då tocka jävlar då", sa gumman.

Flera år efter det att 1 maj var vedertagen helgdag för arbetarna fick statarna på Tibble gård i Kungsängen jobba den dagen. Dom gick på gärdena som vanligt när demonstrationståget passerade förbi på vägen.

Vid ett tillfälle när någon av statarna på Tibble hade dött och arbetskamraterna kom till kyrkan med kistan på en vinkelaxelkärra fick dom inte komma in i kyrkan med liket. Varför? Jo, först och främst var dom statare, och därför inte

värdiga att träda in i kyrkan, för det andra var dom arbetsklädda (den enda sorts kläder dom hade användning för). Oskar Sjölander var kantor då och han ordnade så att statarna från Tibble fick bära in sin avlidne kamrat i kyrkan. I bibeln står det: "Inför döden är vi alla lika" och "Kom som du är". Detta gällde dock inte statare och andra fattiga människor i Stockholms-Näs socken. I en gammal kyrkbok som vi läste en gång när vi skurade kyrkan står det på ett ställe: Pigan i Stäket fick en unge med drängen i Skälby. Inga namn fanns nämnda, men det står också att hon skulle sitta på sista bänken i kyrkan och bli bespottad av andra kyrkobesökare när dom gick ut. Drängen skulle böta en summa till kyrkan, inte till pigan. En del kyrkofasoner tog Oskar Sjölander bort här i socknen. Han kämpade för rättvisa åt arbetare och statare även inom kyrkan.

För att återgå till statarlivet. År 1921 flyttade vi från Håtunaholm till Svarsta, en utgård till Negelstena. Pappa hade varit in till stan på arbetsförmedlingen och fått den här platsen. Det var på hösten under slankveckan, sista veckan i oktober, då statarna var lediga. Torparflyttningen var den 18 mars. Så var det dags igen för mamma att packa. Men då hade vi även en ko som pappa hade köpt på avbetalning samt en kviga som mamma hade fött upp. Vi hade en riktig ladugård samt en hel del uthus. Dags igen för mamma att skena med matkorgen till klockan 12. Oj, vilken lång väg, men granngummorna och mamma turades om varannan dag. Det var där förresten som vi fick det elektriska lyset för första gången. Vad vi ungar knäppte och knäppte. Karbid- och fotogenlampornas tid var förbi. Tänk att bara knäppa på en knapp och vilket lyse sen, ja det var en upplevelse.

Jag minns att varje gång man flyttade, längtade man där man stod i fönstret och tryckte näsan mot rutan, innan man fick se hästarna med vagnen som skulle köra flyttlasset. Städningen när man flyttade var det inte så kinkigt med. Det var bara att ta en sopviska och dra av golven med. Sen var det dags att plocka ut grejorna. Man såg halmen som låg utbredd i vagnen och som

dämpade stötar och dylikt. Soffan skulle stå på längden, den skulle ungarna sitta på, så byrå, skänk, kommod, piedestal, stor balja med blomkrukor i. För det mesta var det två lass. Sedan bar det av, det guppa och hoppa, det var ju på dåliga vägar. Mina två bröder ledde korna. Dom traskade bakefter på vägen. Vad dom skulle vara trötta pojkarna. Det kunde ju vara riktigt kallt också. Ja, det var synd om dom, men dom klagade aldrig. Var inte vana vid annat. Vi stannade ibland och vilade ett tag. Mamma satt på soffan för det mesta med den minsta i knät, inlindad i en filt eller något annat. På ett ställe minns jag, fick vi komma upp till godsägarens fru och äta risgrynsgröt (flyttgröt) allihopa och stora limpsmörgåsar med ost på och gröt med sirap eller kanel och socker på. Oj, vad hungriga vi var. Vi hade fått väldiga förmaningar före utav mamma, att vi skulle sköta oss, samt bocka och niga och tacka för maten.

Sen när vi kom dit där vi skulle bo var det dags för mina två äldsta bröder att leda in korna i lagården som tillhörde oss, och mamma fick mjölka sen. Grabbarna fick gå ner till gården och leta rätt på en havrehalmstack, för då skulle bolstren fyllas med havrehalm som vi skulle ligga på. Jag fick börja att sy ihop bolstren, mamma fick göra om det sen eftersom dom säg ut som stora avlånga korvar. Man rullade av dom när dom låg på golvet men dom vart snart mjuka. Havrehalmen den var mjuk. Vete, råg och korn gick inte, den var hård. (Ohyran fanns ju även där i stugan men kanske inte så fullt, om inte så blev det).

Detta var i Bro. På sommaren gick jag och min bror och gallrade rovor för att tjäna en slant. Men det värsta var att rovakern låg nära Askerskogen så att en grind skulle öppnas när det kom någon hästskjuts eller droska eller någon fin landå, eventuellt kanske en bil. Vi var flera ungar i rovlandet, alla ville vi jobba så nära grinden som möjligt. Ibland var det riktig kalabalik när vi var flera som höll i grinden. Men vi var rätt sams i alla fall. Ibland kunde vi dela med oss. Men en gång glömmer jag aldrig. Min bror och jag skulle gallra på en annan

åker. Jag skulle ta bort en planta där det var två och dom var väldigt stora. Jag låg och kröp i raden. Vi var osams bror min och jag. Han låg i ena änden av raden och jag i den andra. Vi talade inte med varandr, men så skrek jag till åt honom "hjälp mej, en stor huggorm ligger här, kom" och han kom som en hjälte med hackan i högsta hugg, slog ner den på ormen och det började stinka av tegelfärgade ormungar. Dom hoppade nästan metern opp i luften. Vi måste springa därifrån, men från och med det var vi sams. Sen gallrade bror och jag bredvid varandra med varsin rad och samtalsämnet var just ormen.

En annan gång hade pappa lovat farmor som var 80 år, att jag skulle vara hos henne en sommar, för hon ville vara hemma i sin lilla vindskupa som hon sa. Hon hade fått lov att bo där till döddagar. När hon var yngre fick hon jobba som en slav. Hon berättade mycket för mig, jag var 11 år då. Hon fick mjölka, sköta höns, kalkoner, gäss, ankor. Hur kunde hon orka. Sen fick hon även vara till hjälp hos kaptenskan Tavon som även titulerades "Hennes nåd", dom som ägde Önsta. Det hände, berättade hon, att hon för 20 öre i timmen fick ligga och knäskura trägolv. Någon såpa fanns inte, utan hon fick strö fin sand över golven och sedan skura och skölja i flera vatten. Sen fick hon hacka enris och strö över golven, för det blev en sån fin doft. Då var golven vita, så rena var dom. Sen hade hon vissa ägg som hon fick ta när hon jobbade med djuren. 20 öre i timmen var bara när hon jobbade i stora huset, annars hade hon månadslön. Men nu satt hon i den här vindskupan, som hon sa, på gamla dar samt hade även 1 liter mjölk gratis så länge hon levde och bodde i Gubbo. Hon hade sån värk hela hon, men satt flitigt och stickade strumpor och vantar. Både herr- och damstrumpor, svarta eller gråa samt åt barnbarnen och även åt andra människor. Där satt hon och kastade över garnet när hon stickade. Jag stickade väldigt mycket jag med men jag kunde aldrig lära mig som hon gjorde. Varje den 15:e, tror jag det var, hämtade jag hennes pension, 11:10 i månaden, tycker jag mig komma ihåg det var. Sedan skulle jag handla hos Viktor Jonsson i

Bro 1/2 kg Nationalblanding kaffe, för det kunde hända det låg ett mått i burken med de svenska färgerna gul och blå, så 1 hg grått och 1 hg svart ullgarn, 4-trådigt, det sträckte sig bättre samt jäst å 5 öre, hel kardemumma, bitsocker. Mat det bar hennes döttrar hem till henne när dom hälsade på. Sedan var det hennes medicin. Det var Roséns bröstdroppar, Hoffmans hjärtmedicin, Lazarol, Sloans liniment. Sedan kom min faster ut ifrån stan en gång och då hade hon köpt ett elektriskt bälte, som det hette, det kostade 10 kr. Det fick hon av faster. Hon var gift med en åkare i stan. Dom hade eget åkeri förresten så hon hade råd med det. Varje morgon fick jag göra i ordning bältet. Det var 15 cm brett och ena innersidan vek man var om ann. Det var som små fack som man la en sorts plattor i som hade legat i ättika en stund. Sedan la man ner dom i facken, vek sedan över tyget var om ann igen. Sen satte jag det på farmor runt kroppen och det var remmar att sätta fast. Det skulle vara bra mot reumatism och dra ut det onda. Det vart en ohygglig hetta och det luktade sur ättika. Ja, det vart till och med hål på skinnet. Sen varje kväll skulle jag lägga 15 bruna blad i vatten som skulle dra över natten i ett glas. Det där skulle farmor dricka varje morgon. Det var bra för gaser och hård mage sa hon.

På vintrarna var hon hos sina barn i Bro. Dom bodde lite varstans. Hon stickade och hjälpte till så gott hon förmådde tills det var dags igen till nästa dotter eller son med familj. Hon var väldigt duktig att berätta gåtor när vi var ensamma, som t ex den här: En liten kontrint kryper in om vinter, kommer ut om en vår med små knollriga hår. Jag visste inte, då sa hon att det var lammungen. Och den här: jag hitta en ting, men det var ingenting, hade jag sett det hade jag inte tagit opp det, men för jag inte såg, tog jag inte opp den. Och många andra roliga gåtor. Då skrattade vi och hade så roligt, då glömde hon värken.

För att stanna kvar vid min barndom så var det aldrig fråga om någon sexualupplysning. Man visste absolut ingenting hur det fungerade. Jag minns när jag var 13 eller 14 år. Mamma frågade

ibland om jag hade märkt någonting. Pappa var så ängslig sa hon, om jag hade haft något främmande. Jag sa, "skulle jag ha främmande, vilka då, pappa tycker väl inte om att det kommer hit något främmande. När inte du får det får väl inte jag det heller, vad menar du, frågade jag." "Ja, vi får väl vänta då och se", sa mamma. Men en gång när jag var med pigan på gården och vallade kor, berättade hon för mig hur det hängde ihop med barn och allt. Då kom jag att tänka på en sak som jag hade funderat på mycket. Jag var väl 10 år. Mamma och jag stod ute på backen, hon hade för några dar sen fått en flicka. Då ropade jag högt, "men mamma du har ju blod på benet". "Men vad säger du flicka, det måste vara efter flickan, jag måste nog vara lite i stillhet", sa hon. Men jag grubblade och tänkte på vad den där lilla flickan hade med mammas blod att göra, men jag vågade inte fråga. Likaså sa hon, när vi gick och knia gräs åt korna och hon hade ett stort säckförkläde knutet runt magen: "Här går jag och kniar varje dag åt korna, ett tu tre så faller man väl endera dagen". Jag tänkte då att varför skulle hon falla, jag förstod ingenting.

Vi är fortfarande kvar vid Håtunaholm. Jag minns att förvaltare Aspelin gifte sig vid midsommar och då skulle det bli fest för alla statare. Då skulle dom först komma på dagen, vi alla ungar efter middagen för att få saft och bullar samt dansa kring majstången. Mamma hade väldigt jobb att pressa pappas gamla kostym och borsta hans skor. Skokrämen bestod i att hon tog sot som var under grytor, så mammas och pappas skor blev så svarta och fina. Det var vanligt då vid finare tillfällen. Karlarna fick brännvin till kaffet så dom blev i pirkalurven. Oj vad förvaltaren fick höra vilken bra karl han var. Gummorna fick kaffe och bullar och kakor, så när mamma och pappa kom hem var det vår tur att gå dit. Ja, vi sprang hela vägen barfota förstås. Först fick vi hälsa på nya frun. Å, kors vad alla flickor neg och pojkar bockade. Sen var det långbord där vi fick stå och dricka saft och varsina högar med bullar och kakor. Ja, jag kan ännu känna smaken. Vad saft vi fick dricka. Vi fick säga

tant Aspelin, vilken ära. Hon var så fin och söt och förvaltaren han var så glad och dansade och sjöng när vi dansade runt majstången. Men tänk, jag visste inte vilken fot jag skulle stå på när tant Aspelin tog mig i hand så jag fick hålla i henne. Jag var så lycklig. Tänk att hon ville hålla mig i handen. Jag tittade på dom andra ungarna att dom skulle se, men hon höll ju även andra ungar i handen. Men att jag blev en kunde jag inte fatta. Det var det första jag talade om när jag kom hem, att jag fick hålla tant Aspelin i handen.

Medan vi ännu är kvar vid Håtuna erinrar jag mig när det kom ett upprop att så många som möjligt skulle ut och plocka ekollon. Där växte massor av ekar och massor av ollon. Mamma och vi tre som var äldst av syskonen fick ut och plocka i hinkar som sedan tömdes i säckar som såldes i Tjusta handel efter kilopris. Hur mycket hörde jag aldrig. En del påstod att det gick till kaffesurrogat, en del sa att det var till djurföda, men vi ungar fick i alla fall varsina strumpor (svarta ribbstickade), fast dom var av bomull förstås, men dom var nya i alla fall. Samtidigt hämtade pappa ut våra träskokängor, som alla statarungar fick som gick i skolan. Dom var så varma. Pappa satte läder under dom. Sen hade vi ända till våren och då kunde vi ju gå barfota. Men att återgå till ollonen. Vi plockade ända till frosten kom. Vi gick med käppar och krafsade bort löven, men vad vi frös ibland. Då fick vi ta åkarbrasor för att värma händerna. Pappa antecknade varje kväll hur många hinkar vi hade plockat under dagen. Då var han väldigt snäll, annars kunde det bli lite si och så. Han var väldigt sträng av sig.

Min äldsta bror jobbade dräng i Prästgården. Det var tungt och hårt jobb. Han var 14 år då. Det var över sommaren. 25 kr i månaden hade han samt mat och då var det ordentligt med mat. Han trivdes där, de var så snälla. Varje gång han fått sin avlöning satt pappa vid fönstret och tittade om han inte kom snart. Jag stod också och tittade i fönstret efter honom. Då sa jag, "titta pappa där kommer han i backen, jag ser honom där". Då gjorde

pappa bara en fnysning, sa ingenting. När bror min kom in genom dörren, hälsade han först, sen sa han: "Här ä pengarna" och la dom på köksbordet. Där låg dom en stund. "Det är bra", sa pappa. Sen låste han in dom i chiffonjén. Vi fick aldrig några pengar om vi gallrade rovor eller var med på trösken eller tog upp säd när pappa gick med lien. Han tyckte vi alla ungar skulle hjälpa till så gott vi kunde, vi var inte vana med något annat heller. Men jag var djärv nog en gång och sa: "Snälla pappa, kan vi få varsin slant när vi har gallrat så mycket rovor?" "Vad ska ni med pengar till" sa han. "Vi tänkte köpa nåt till hushållet", sa jag. "Va fan har ni hushåll också", sa han, men då låg brorsan och jag och grinade. Han hade ju lovat oss, men vi var ju inte vana vid något annat heller.

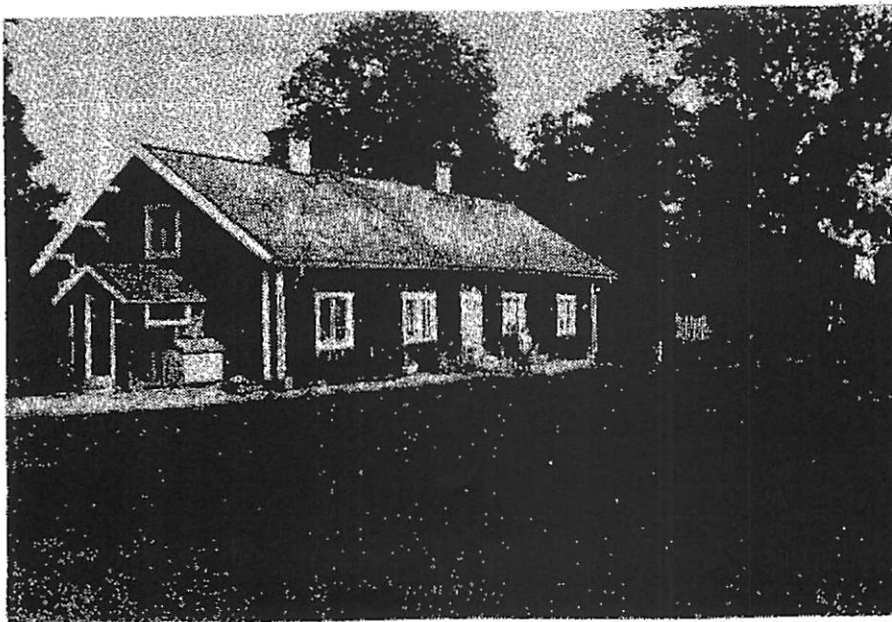
Vad som förvånar mig det var att det inte blev några eldsvådor med dessa "blundor" och stearinljus.

En sak hade mamma och det var blommor. Vilken färgprakt i fönstren, rosor, pelargoner, flitiga Lisa och många fler. Rosen som jag hade när jag konfirmerades hade mamma skött om. Vad jag var fin då.

TBC fanns på vissa gårdar, men inte där vi var. TBC var inte så vanligt bland statarna här på trakten. Ungarna var friska av sig. Det enda man stannade hemma från skolan för var tandvärk. Då låg man med en yllesjal kring huvudet och Lazarolflaskan bredvid sig. En flicka kom till skolan en gång med huvudet inlindat och vi trodde hon hade tandvärk, men hon hade örsprång. Det hade vi aldrig hört talas om, så vi frågade varför det hette så. "Därför att det kommer som ett skott förstår du". I skolsalen sa fröken: "Varför har du huvudet inlindat?" "Därför att jag har örsprång". "Ta av dej halsduken", sa fröken. Jag hade ju tänkt att byta sjukdom från tandvärk till örsprång, men efter det samtalet förstod jag att det inte var någon idé.

Min bror gick i första klass i småskolan i Skälby i Kungsängen. Han var så blyg och rädd så han vågade inte gå på dass i skolan, och kissade han på sig i skolan. Min syster, som gick i andra klass, fick hämta skurtrasan, blöta den och torka upp. Hon blev en gång hemkörd från skolan för att hon var rödprickig på halsen och fröken trodde att hon hade mässlingen. Det var bara lopp- och vägglössbett. Det visste min syster mycket väl, men hon sa inget. Hon stannade gärna hemma från skolan några dagar. Lärarinnan var hemskt elak och statarungar tyckte hon inte om. Hon låtsades inte om dom. Dom fick bara sitta där. Dom visste inte vad hemläxa var. Till slut en gång så ramlade fröken (hon var gammal) och bröt ena benet och då fick dom en vikarie. Nya fröken visade även statarungarna och förklarade för dom och förhörde läxorna. Plötsligt var det roligt att gå i skolan. Hade vi inte fått den fröken hade jag väl gått i skolan ännu brukar min syster säga. Nu hade den gamla kommit tillbaka igen och kunde inte fatta vad barnen kunde, allt, läsa, skriva, räkna. Ja, det var en förvandling som hade skett. Men en morgon frågade hon barnen: "Vad äter ni på morgonen". En del åt havregrynsgröt, en del drack choklad och statarungarna svarade "kaffe och hårt bröd". Då svarade fröken att det kunde hon se på håll, för det stod "kaffebarn" i pannan på dom. Hon ansåg tydligen att kaffebarnen inte behövde lära sig något, eftersom hon inte låtsades om dom på timmarna.

Det bästa var när ärtåkrarna stod färdiga. Då gick dom par om par nattetid, med en säck emellan sig och plockade skidor som vi satt och spritade dagen efter. Det var alldeles tyst i åkern och alla jobbade på sitt sätt. På hösten fick varje statare en hink salt sill. Då fick dom ta med sig en hink hemifrån. Då kunde man läsa i tidningen innan det var dags att dela ut sillen. "Nu har det inkommit tunnor med salt sill, lagom till statarsill". Det var inte den bästa sortens sill. Dom kunde även få salt strömming. Men när jag tänker på ärtvällingen, det var riktigt kalas. Vi hade en ko som mjölkade så den soppan blev extra god.

Statarbostad
vid Öråker

Foto: E. Tegner

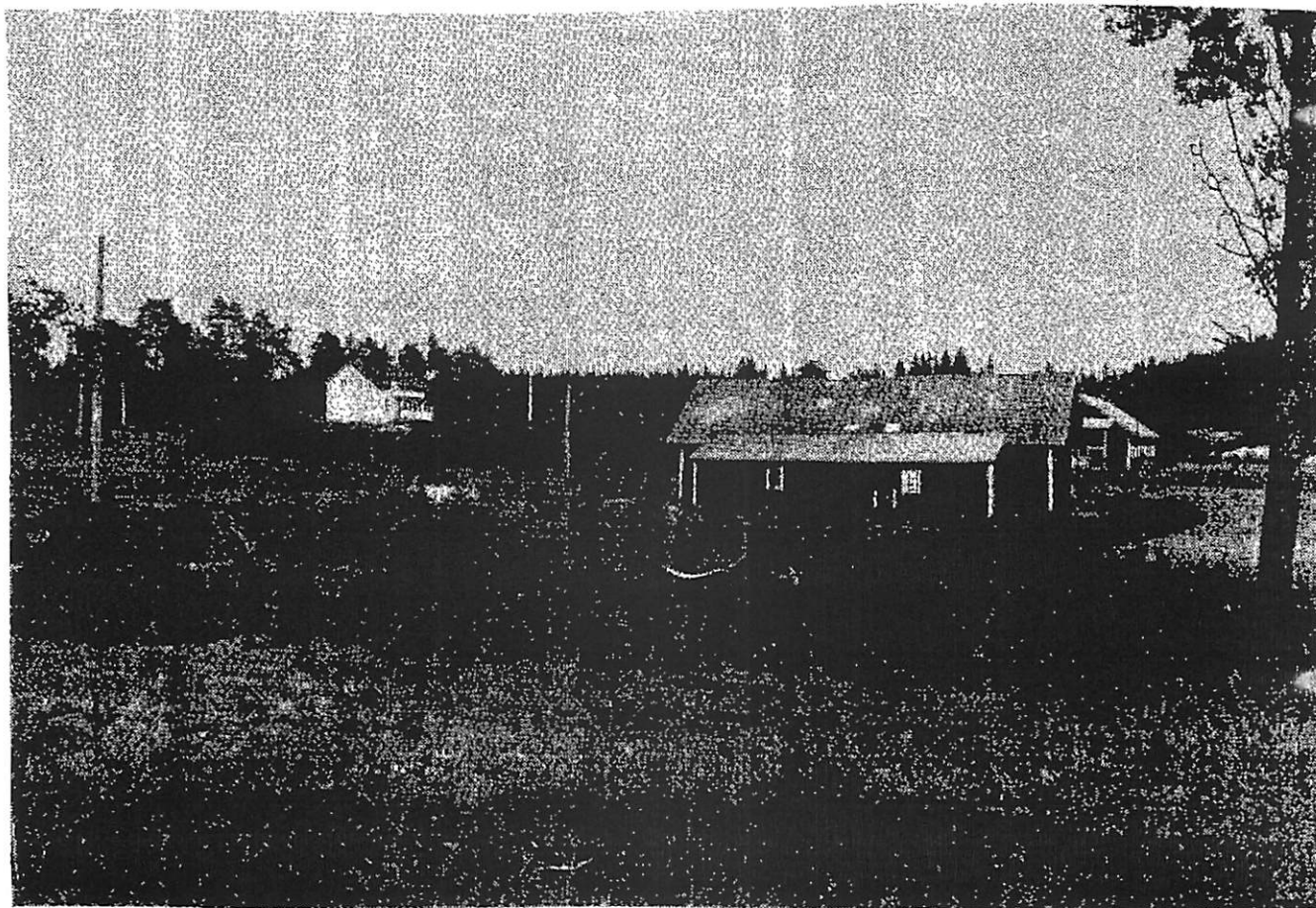
I "Långa raden" vid Öråker bodde mina fyra bröder ihop i ett rum. Det var 1926. Dom hade till och med egen gris som dom skötte cm. Min yngsta bror bakade, lagade mat och så att säga skötte hushållet. En kväll fungerade inte lyset. Ortens elektriker hade ärende till gården och kom till Långa raden för att söka felet. När han skruvade loss väggkontakten fick han hela näven full med vägglöss. Det var så mycket vägglöss att strömmen bröts. "De var de jävligaste jag har sett", sa elektrikern och kastade vägglössen på golvet. Secan han borstat ren kontakten och skruvat fast den fungerade strömmen igen. I en annan statkåk vid Öråker som kallas Tingelsten bodde mamma och pappa med tre mindre barn, den minsta ett år, den andra två år och den tredje sex år. På vintern var det så kallt i köket att vattenskopan frös i hinken och disktrasan låg fasttjälad på diskbänken. Fönstren gick inte att se ut igenom på hela vintern. Det var tjock svallis på dem. Mamma stod och tvättade i köket ibland och då blev det sån imma. Mamma gick upp klockan 4 på mornarna och började elda i spisen. Det drog överallt, småsyskonen fick gå fullt vinterklädda inne. I kammaren brann kakelugnen så gott som hela dagarna. Pappa skulle gå till stallet kl 5 på mornarna och då ville han stå vid spisen och värma sig när han skulle klä på sig. Efteråt fattade man inte att dom klarade sig. Snuva och hosta hände ju att dom hade någon gång. Men det var likadant i alla statkåkar. Det fanns inga undantag.

Amiralen som ägde Öråker begrep sig inte ett dugg på jordbruk. En gång när statarna höll på att beta vete kom han upp på magasinet. Däruppe fanns ju alla sädesslag. Amiralen tog upp en räve råg, hällde det från den enda handen till den andra och tillbaka igen och sa: "De här, de ä, de ä, de ä, de ä". "De ä råg, amiralen" sa en statare. "Ja, jag ser de, jag ser de", svarade den. Han hade ingen aning om vad det var. Men han var väldigt snäll och omtyckt.

I "sjövillorna" i Kungsängen fanns också fruktansvärt mycket vägglöss. Ett sätt att bli av med dom, d v s mota in dom till grannen, det var att smörja in väggspringorna med dynamit. Ett annat medel var Derrisrot, som tydligen var något slags pilgift som man köpte på apoteket. Det var många familjer som bodde i "prästens villor" som han hyrde ut. Men dom var så fulla av ohyra. Det behövde inte bara vara statarkåkar det fanns vägglöss i, det fanns överallt. Hyresgästerna fick betala hyra för indraget vatten. Det fanns ledning, men dom fick turas om varsin vecka att stå i källaren och pumpa för hand för att få upp vattnet i kranarna. Men var det någon som man inte tålde kunde man öppna kranen så vattnet fick stå och rinna och grannen fick pumpa. Till sist stängde prästen av allt det där och sedan fick dom bära vattnet i stället. Ohyran avlägsnades sedan genom cyanväterökning.

1922, då jag var 13 år, hade jag gått och läst och då fick jag jobb på Sättra gård i Bro som barnpiga åt tre barn i åldern 1-3 år. Pappa var statare där på gården. Lönen var 15 kr i månaden. Jag skulle dessutom skura trägolv, springorna skulle jag peta rena med en hårnål, sköta höns och gäss, ge dom mat, ha ut dom på morron och in på kvällen och stänga för. Gässen var jag rädd för, gåskalle var ju arg. Det var inget vidare med mat fast det var en bondgård. Skafferiet var stort som ett litet rum, där låg en jättestor ost. Den var inte avsedd för mig utan för herrskapet och eleverna. Dom hade lantbrukselever där. Jag var

hungrig jämt och ilsken över att jag inte fick av den där stora osten. Jag tog gaffel och rev uteder kanten så det skulle se ut som råttorna hade varit där (det såg väldigt lika ut) och så fick jag hela näven full med ost som jag åt opp. Då frun fick se det där, skrek hon på mig, så mycket hon orkade att det var råttor i skafferiet och skällde på mig för att jag inte lagt på kanterna rena och smulorna som blev skulle jag gå till hönsen med. Jag åt opp det där innan jag hann ner till hönsen. På kvällarna skulle ungarna ha choklad med hembakat matbröd och vetebröd, ettåringen skulle jag mata och den kunde ju inte prata som tur var för mig. Det var inte mycket choklad den ungen fick med tjock grädde och bullskivor. Vi delade. Det var aldrig tal om att jag skulle få en kopp choklad eller något annat gott. Frun la barnen själv och då var jag ensam i köket och då gjorde jag i ordning en kopp med chokladröra som jag gömde under madrassen och när det var tyst i huset (jag sov i köket) då låg jag och njöt av den där goda chokladröran. O, vad gott det var.

Sätra gård i Bro

Foto: E. Tegner

Jämt fick man höra hur fina dom var i familjen och vilken fin släkt dom kom ifrån och vilka fina titlar den och den hade och vilka fina skolor dom gått i. Det här med skolorna var det väl ingen piga som kollade eller undersökte, det förstod ju herrskapen. Frun i det här huset hade en gång kallats för "Värmdöns ros" och det kunde hon inte glömma. När hon var grinig brukade jag dra fram det där och då blev hon genast på bättre humör. Mamma och pappa tyckte att jag hade blivit tjock och fet på den här platsen, att jag fick stjäla mej till näringen var det ingen som tänkte på.

När min man var 15 år, det var på Öråker, hade han som extra syssla att köra mjölken till Kungsängens station. Ordinarie arbetstid började kl 7, men först måste han rykta och sköta hästarna och sen lasta på mjölken, som var i 50-litersflaskor på en kärra. Sen körde han till Lennartsnäs ångbåtsbrygga och sedan lastades mjölken på en båt. Det var många bryggor innan dom kom till Stockholm. Det kunde vara kor, kalvar, potatis och allt möjligt som folk skickade med båten på sommaren. På vintern körde han mjölkflaskorna på kälkar på ett flak som låg på kälkarna. Då hade han en lång rock som gick ända ner till fötterna. Det kunde vara 20 grader kallt ibland. Den hade ett brett veck baktill som låg omlott (varoman), och det behövdes när han skulle sitta på mjölkflaskorna. Den där rocken hade han även som täcke i sängen där han låg om nätterna. Men fram på våren kunde den vara så full med loppor. Då kom han på ett knep. Han la ut rocken på backen, vek ut ärmarna och det där breda vecket bak, och så var hönsen där och åt upp dessa stora, bruna randiga loppor. I järnsängarna som dom låg i, mina broder och han som sedermera skulle bli min man, dom bodde ju tillsammans,

kunde man väl aldrig tro att väggohyran och lopporna skulle trivas i, men det gjorde dom. När det blev för hemskt tog dom fram blåslampan och eldade opp ohyran. Den extra mjölksysslan belönades med den liter mjölk om dagen, som betalades ut tillsammans med staten till föräldrarna. Vilket jobb för en 15-åring att ensam lasta opp 50-litersflaskorna ur kylbassängen och slänga opp dom på en kärra. Bära och lyfta tungt, det skulle dom lära sig tidigt, annars skulle dom inte bli några starka karlar med tiden.

Ja detta är vad jag erinrat mej från min barndom samt ungdom. Hur man fick växa opp under fattiga förhållanden. Vi gifte oss sedan 1935 och vi brukar tala om gamla minne och jämföra.

Kungsängen den 1 oktober 1979

Märta Karlsson

Författarinnan har även berättat om tiden som piga i olika hem i Stockholm.

Det fullständiga materialet finns att låna på biblioteken i Bro och Kungsängen samt på bokbussen under titeln Märta - statarbarn och piga.